

EESTIKEELSE TELEFONIVESTLUSE ERIJOOSED

Andriela Rääbis. Eesti telefonivestluste sissejuhatus: struktuur ja suhtlusfunktsioonid. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 196 lk.

Andriela Rääbise doktoritöö seab endale eesmärgiks kirjeldada eestikeelse telefonivestluse sissejuhatust. Sellega asetub ta traditsiooni, mis sai alguse juba 1968. aastal, kui Emanuel Schegloff avaldas esimesena telefonivestluste süstemaatilise analüüsi. Sotsioloogina oli tema eesmärk tõestada, et inimesed orienteeruvad selliseski igapäevases tegevuses kindlatele sotsiaalsetele normidele ning et süstemaatilised voorujärjendid taassünnivad pidevalt kõnelejate koostöös. Loomulikult on sotsiaalsed normid kultuuriti erinevad ning järgneva rohkem kui 40 aasta jooksul on küsimusega haakunud ka keeleuurijad, kelle töödest on ikka ja jälle selgunud, et järjendiloomemehhanism ja järjendi tüübid on keele- ja kultuuriülesed, samal ajal kui detailides ja järjendite mahus võib esineda olulisi erinevusi. Uuritud on prantsuse, hollandi, rootsi, soome, kreeka, mandarini, korea, pärsia, vene ning erinevatelt maadelt pärit inglise ja hispaania keelt kõnelevate inimeste telefonivestlusi. Nüüd ka siis eestikeelseid, kus sarnaselt varasemaga on leitud kontakti loomise, tervituse ja identifitseerimise järjendid. Kuid sõltuvalt kultuurist võib näiteks kontakti luua nii telefoninumbri, nime kui ka mõne rutiinisõnaga ja üksteist identifitseerida nii ekplitsiitselt kui ka vaikimisi. Lisaks erinevad kultuuriti tüüpilised viisakusküsimused, puudutades kas ainult vahetuid kõnelejaid või, vastupidi, tervet suguvõsa. Eestikeelse telefonivestluse eripära kohta on juba A. Rääbise varasemast tööst selgunud tõsiasi, et eesti keeles tervitatakse enne

identifitseerimist. See vastandub näiteks USA-s kasutatavatele sissejuhatustele, mistõttu meie tervitusel on teistsugune funktsioon kui USA omal – see ei markeeri vastaskõneleja äratundmist. Doktoritöö põhiosas esitatakse eesti telefonikõnede sissejuhatuse struktuur kõigepealt järjendite kaupa ja lõpuks üldmudelina.

Uurimuse materjaliks on 131 argikõnet, valdav enamik neist tavatelefonile. Kvalitatiivseks mikroanalüüsiks on kõnede hulk täiesti piisav, kuigi ei anna muidugi ülevaadet kogu keeleühiskonnas eksisteerivast repertuaarist. Viimane vääriks omaette uurimust. On pisut kahju, et töö valmimise ajal on mobiiltelefoni kasutamine saanud valdavamaks, mistõttu materjali aktuaalsus on kahanenud. Mobiiltelefoni kõned algavad süstemaatiliselt teistmoodi, peamiselt seetõttu, et äratundmine on garanteeritud teiste vahenditega (ekraanile ilmuv nimi, eriline helin jms). Teiseks põhjuseks on kõne vastuvõtja koha ja sellega seotud tegevuse suurem määramatus mobiili kasutamisel, mistõttu sissejuhatusse kuulub regulaarselt kohamääratlusjärjend. Nagu autor kaitsmisel märkis, annab tema doktoritöö siiski võimaluse edaspidisteks võrdlusteks. Paraku pole analüüsitud valeühendusi, aga just sellised erakordsed juhtumid võivad ootamatult hästi valgustada käitumisharjumusi. Nii mõnigi sotsioloogiline vestlusanalüüsi meetodiga tehtud uurimus, k.a A. Rääbise töös palju tsiteeritud Schegloffi oma, on ühe, sadade hulgast kõrvalekalduva näite abil saavutanud palju täpsema analüüsi, sest osalejate reageering kõrvalekaldele näitab uurijale empiirilisel käitumisharjumusi selgroogu.

See märkus toob meid uurimuse meetodi juurde, milleks on väidetavasti vestlusanalüüs, suhtluslingvistika ja kõneetnograafia. Tegelikult töö lihtsalt

kirjeldab voor-voorult keelendeid koos taustateguritega ilma teadusliku mõtte arenguga suuremat haakumata. Ka sellised kirjeldused on kahtlemata vajalikud, aga sealjuures jääb kummitama oht kapselduda pisikultuurisisesesse traditsioonidesse, kus juhuslikud teooriate lihtsustused iseseisvat edasimõtlemit pigem takistavad. Näiteks Hymes'i 1974. aastast pärit kõneetnograafia mudelist oleks A. Rääbise töös kõige vajalikumad mõisted olnud *kõneaktide järjend* ja *suhtlusnorm*, mis on aga üldse välja jäänud, sest ühes eelnevas eestinduses pole neid vajalikuks peetud. Erinevalt vestlusanalüüsist ei ole töö huviorbiidis ka sotsiaalsed normid peale selle, et registreeritakse kõnelejate öeldut voorujärjendite kaupa. Suhtluslingvistika meetod on aga otseselt pärit vestlusanalüüsist, kuigi küsimuseasetused on natuke teised, puudutades suhtlusjärjendite sõnavara, prosoodiat ja lausestust. Nii vestlusanalüüsi kui ka suhtluslingvistika meetodi põhiline tugevus on nn järgneva vooru tõestusprotsess, mis kasutab osalejate endi reaktsioone toimunule. Keeleühiskonna liikmed näitavad igas järgnevas voorus, milline on nende analüüs vahetult eelnevast, ja selle võtavad uurijad empiiriliseks aluseks oma analüüsile, puudutagu see siis sotsiaalset normi või lausestust. See meetodiline võte on aga kahjuks eesti keeles avaldatud kõnekeeleuuringutes enamasti puudu. Kui näiteks esitada väide, et üks või teine tervitussõna muudab konteksti argisemaks või suhtluse lähedasemaks, siis me peame seda nägema kõnelejate endi käitumises. Ja seda käitumist tuleb vastandada järjendiliselt võrreldavate alternatiividega, kus vastaskõnelejad käituvad teisiti, kuna kontekst pole argisemaks ega lähedasemaks muudetud. Ainult nii saab osaleja perspektiivist tõestada teadlase analüüsi õigsust. On selge, et meil kõigil on eesti keeleühiskonna liikmetena intuiit-

sioon selle kohta, kas *tere* või *tšau* on argisem. Aga see ei ole materjali analüüsi tulemus, sest me ei näe kirjuti- sest, kuidas nendele süstemaatiliselt erinevalt reageeritakse. Pigem on A. Rääbise töö näol tegemist keelendite ja konteksti vahelise korrelatsiooni kaardistamisega, sest iseloomustatakse voorude keelelist koostist, pöörates põhitähelepanu partiklitele ja ülejäänud keelenditele, isegi murdepärasustele ja assimileeringutele.

Selles osas ongi peidus töö tugevus. Mitme partikli puhul on esitatud uued analüüsid selges järjendikontekstis. Näiteks, kui tervitusele vastatakse sõnaga *jah*, siis jäetakse ülejäänud sissejuhatuse osad ära ja minnakse kohe helistamise põhjuse juurde. Minimaalne vastus *jah* näitab seega muuhulgas, et helistaja on ära tuntud. Teine keeruline partikkel, mille järjendiline kasutamine väärrib veel täppisuurimusi, on eesti keeles *no/noo/noh*. A. Rääbise doktori- töö näitab, et kui helistaja oma esimeses voorus seda sõna kasutab, markeerib ta asjaolu, et algav vestlus on seotud mõne eelnevaga ja et osalejad on omavahel pikemalt seotud. Lühikesed lihtsana tunduvad sõnad osutuvad inimestevahelistes suhetes olulisteks sotsiaalseteks märkideks.

Töö teoreetiline uuenduslikkus seisneb olukorraselgituste järjendi toomises sissejuhatuste analüüsi ja sissejuhatuse piiri nihutamises selle vooruni, kus teatatakse telefonikõne põhjus ja asutakse esimese teema juurde. Kui kõne alguse piiritlemine ei tekita telefonikõne puhul erilist probleemi, siis just sissejuhatuse ja esimese teema vaheline piir on varasemates käsitlustes jäänud täpselt paika panemata. Loomulikult on probleem selles, et varieerumist on järjendites *kuidas läheb, mis teed* ja *kas saad rääkida* palju rohkem kui näiteks tervitustes ja kanali avamises (mida eesti keeles tehakse kõige sagedamini sõnaga *hallo* või öeldes lihtsalt

jah). Analoogsetest olukorra kohta käivatest küsimustest võib arendada ka esimese teema, eriti vestluste puhul, mille eesmärgiks ei ole mingi asjatoimevus. Selliseid vestlusi nimetatakse töös suhtehoidmisvestlusteks ja neis võibki helistamise ainsaks põhjuseks olla teada saada, kuidas vastaskõnelejal läheb. Teine probleem on sissejuhatuse ja olukorraselgituste vahelise piiri tõmbamise puhul see, et samalaadseid küsimusi võib esitada ka hiljem vestluse käigus. Näiteks võib teha tähelepanekuid vastaskõneleja häälekõla, oletatava väsimuse või juuresolijate kohta. Seevastu ei saa tervitused ja enesetutvustused kuidagi esineda hiljem kui kõne alguses, need järjendid on palju rutiinsemad. Kolmandaks on raske tõmmata sisulisi piire, mis ikkagi on olukorraselgitus ja mis mitte. Töös on olukorraselgituste hulka arvatud näiteks vestlejate asukohast, aga mitte ilmast rääkimine. Viimast peetakse esimeseks teemaks. Kokkuvõttes jõuab analüüs selleni, et sissejuhatuse lõpupiir võibki osalejatele häguseks jääda.

Erinevalt varasematest uurimustest esitatakse doktoritöös ka põhjalik telefonivestluse alguste tüpologia, eristades näiteks kõned, mida alustatakse pärast kellegi teisega vestlemist. Alamkõnede lahushoidmine aitab selgitada nii mõnegi olulise detaili näiteks identifitseerimisjärjendis. Telefonile kutsutud adressaat ei tutvusta ennast, sest eeldab, et on helistajale teada. Võrreldes esimese alamkõnega alustatakse teist sagedamini tervitusega. Samal ajal on küsitav, kas alamkõnede eristused ka tõesti iga nähtuse puhul rolli mängivad ja kas on õigustatud nende lahushoidmine näiteks tervitussõnade valikul, mis ju sõltub põhiliselt inimestevahelisest suhtest. Igal juhul on tervitatav püüe täpsustada keelelisi nähtusi, mis on otseselt motiveeritud keelevälistest asjaoludest.

Eestikeelse telefonivestluse sissejuhatuse esimese kirjeldusena on Andriela Rääbise töö eesti keeleteaduses kindel koht.

LEELO KEEVALLIK